Bērna tiesības zināt savu izcelsmi: tiesību apjoms un aktuālie problēmjaudājumi

Olga Šķerberga

Rīgas Dome, Rīgas bāriņtiesa, Latvija*

Kopsavilkums

Informācija par izcelsmi ir būtiska personas identitātes sastāvdaļa, tā ir viena no bērna pamattiesībām un ietilpst tiesības uz privātās dzīves aizsardzību tvērumā. Bērna tiesības zināt savu izcelsmi, tāpat kā tiesības uzaugt ģimenē vai tiesības tikt uzklautam, ir viena no pamattiesībām, ko aizsargā starptautiskie akti. Tomēr šīs tiesības īstenošana nacionālajā līmenī pilnībā liegta bērniem, kuri ir adoptēti, dzimuši izmantojot donora dzimumšūnas, un glābējsilītē ievietotiem bērniem.

Atslēgvārdi: izcelsme, adopcija, glābējsilīte, medicīniskā apaugļošana.

Raksta mērķis

Raksta mērķis ir atklāt tiesiskā regulējuma problēmas bērna tiesībām zināt savu izcelsmi adopcijas, glābējsilišu un medicīniskās apaugļošanas gadījumā, izvirzot priekšlikumus risinājumiem taisnīga līdzsvara nodrošināšanai indivīdu konkurējošu interešu aizsardzībā.

Pētniecības metodes

Izmantota vēsturiskā, deskriptīvā, analītiskā un salīdzinošā pētniecības metode. Analītiskā metode izmantota, lai izpētītu Latvijas un arī citu valstu nacionālos tiesību aktus, starptautiskos un reģionālos tiesību avotus. Deskriptīvā (aprakstošā) metode

* Raksta autore nepauž Rīgas domes Rīgas bāriņtiesas viedokli. Raksta pamatā ir autores maģistra darbs "Bērna tiesības zināt savu izcelsmi: apjoms un aktuālie problēmjaudājumi", kas 2014. gada 31. janvārī aizstāvēts RSU Juridiskās fakultātes maģistra darba novērtēšanas komisijā. Maģistra darbs pilnā apjomā ar nosaukumu "Bērna tiesības zināt savu izcelsmi. Aktuālie problēmjaudājumi" 2014. gada 29. septembrī izdots akadēmiskajā izdevniecībā "Globe Edit".

izmantota, lai aprakstītu jēdzienu skaidrojumus. Vēsturiskā metode tiek lietota, lai uzsvērtu, kā starptautiskā un reģionālā līmenī ir attīstījušās bērnu tiesības zināt savu izcelsmi, vecākus. Salīdzinošā metode tiek izmantota, lai parādītu, kā bērna tiesības zināt vecākus tiek īstenotas citās valstīs, lai salīdzinātu un izvērtētu dažādu valstu tiesību zinātnieku atziņas, kā arī lai aizgūtu idejas nepilnību novēršanai nacionālajos tiesību aktos, ja konstatēta neatbilstība starp uzņemtajām saistībām un bērna tiesībām zināt savu izcelsmi regulējumu Latvijas tiesību aktos.

Diskusija un rezultāti

Sabiedriskajā telpā izskanēja informācija, ka ANO Bērnu tiesību komitejas pārstāve vēlas aizliegt **glābējsilītes**, jo to pastāvēšana pārkāpj bērnu tiesības zināt, kas ir viņu vecāki, un veidot ar viņiem personiskas attiecības. [16] Šī ziņa autorei raisīja pārdomas par to, vai un kādā apjomā valsts atzīst un aizsargā ANO Konvencijā un ECT Konvencijā garantētās bērna pamattiesības zināt savu izcelsmi nacionālā tiesību sistēmā arī medicīniskās apaugļošanas gadījumā, kad piekļuve informācijai par bērna izcelsmi ir liegta donora anonimitātes aizsardzības dēļ, un adopcijas gadījumā, kad ziņas par bērna izcelsmi liedz izpaust adopcijas noslēpums.

Bērna tiesības zināt savus vecākus ir viena no ANO 1989. gada 20. novembra Konvencijas par bērna tiesībām (turpmāk – ANO Konvencija) 7. panta pirmajā daļā noteiktajām bērna pamattiesībām. Šīs tiesības tostarp izriet no 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – ECT Konvencijas) 8. panta pirmajā daļā ietvertā jēdziena “privātā dzīve” interpretēšanas. [4, 5] Bērna tiesības zināt savu izcelsmi nav absolūtas. ANO Konvencijas 7. panta pirmajā daļā ietvertā klauzula “ciktāl tas iespējams” ierobežo šo tiesību piemērošanu bez nosacījumiem, tā attiecināma uz šādiem gadījumiem:

- 1) ja vecāku nav iespējams identificēt;
- 2) ja māte atsakās izpaust bērna tēva identitāti, iekļaujot situācijas, ja bērns ieņemts incesta vai izvarošanas rezultātā;
- 3) ja valsts ir izlēmusi, ka vecāki nedrīkst tikt identificēti. [13, 117]

Tomēr trešo gadījumu kategorija ietver visstrīdīgākos aspektus bērnu tiesību ierobežošanas nepieciešamībā un pamatotībā, jo klauzulas interpretācijas rezultātā dažkārt nevajadzīgi tiek pārkāptas bērnu tiesības zināt savus vecākus. No Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) prakses atziņām izriet, ka tiesību uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību ierobežojums ir attaisnojams, lai aizsargātu citu personu tiesības un brīvības, ja vien ierobežojums ir samērīgs ar sasniedzamo mērķi. [6, 7]

Ņemot vērā, ka bērna tiesības zināt savu izcelsmi izriet no starptautiskā un reģionālā līguma, tad aplūkojot ANO un Eiropas Padomes (turpmāk – EP) nostāju, secināms, ka ANO pauž nepārprotamu nostāju nepieciešamībā nodrošināt bērnam tiesības zināt savus vecākus, iesakot novērst anonīmi atstāto bērnu praksi, kā arī nodrošināt adoptētiem un medicīniskās apaugļošanas ceļā dzimušiem bērniem tiesības zināt savus

izcelsmes vecākus. [10, 11] EP savukārt atzīst, ka visiem bērniem ir likumīgas intereses attiecībā uz viņu izcelsmi, pieļaujot, ka dalībvalstis nacionālajos tiesību aktos drīkst ierobežot vai liegt bērnam piekļuvi informācijai par savu izcelsmi, ja šis ierobežojums atbilst bērna vai iesaistīto personu interesēm. [12] Līdz ar to šo tiesību ierobežojums vai liegums attaisnojams, izvērtējot bērna vai iesaistīto personu intereses. Absolūts bērna tiesību liegums zināt savu izcelsmi ir pretrunā starptautiskajām prasībām.

Tiesību zinātnieces Katerina Donovan un Jaijna Kothari norāda, ka bērnam ir nepieciešams darīt zināmu informāciju par savu izcelsmi **psiholoģiskas nepieciešamības** dēļ, vēlmes zināt savu un senču slimību vēsturi un mantojuma tiesiskās intereses dēļ. Īpaši tiek uzvērta psiholoģiskā nepieciešamība, jo šīs informācijas trūkums bērnam var izraisīt personības attīstības problēmas. [14, 15] Jānorāda, ka tiesību zinātnieku vidū nav vienprātības par donoru identificējošas informācijas izpaušanu bērnam. Džeina Stolle, piemēram, norāda, ka, neatkarīgi no bērna izcelšanās veida, dalībvalstij ir pienākums nodrošināt, lai bērna tiesības zināt savus vecākus tiktu aizsargātas, savukārt Irina Dikova uzskata, ka dzimumšūnu donora anonimitātes aizliegšanas gadījumā strauji samazināsies dzimumšūnu donoru skaits. [17, 18]

Vērtējot nacionālo tiesību aktu atbilstību starptautiskajām prasībām, atzīstams, ka tiesību normās ir pārņemti vadošie ANO Konvencijas tiesību principi, to skaitā tiesības būt informētam par savu izcelsmi, tomēr dažu tiesību normu interpretēšanas rezultātā tiesību normu piemērotājs var nonākt pie nepamatota bērna tiesības uz izcelsmi aizskāruma. Proti, Bērnu tiesību aizsardzības likuma (turpmāk – BTAL) 8. pants noteic, ka bērnam ir **tiesības uz individualitāti**, kas sevī ietver tiesības uz savas identitātes saglabāšanu. Jēdziens identitāte likumā nav definēts, tomēr, atsaucoties uz judikatūrā izteiktām atziņām, norādāms, ka “bērnu vislabākās intereses un identitātes izjūtu var saglabāt, neliedzot viņiem iegūt zināšanas par savu izcelsmi. Ar identitātes saglabāšanu apzīmē gan neiejaukšanos identitātē, gan arī ierakstu, kas saistīti ar ģealoģiju, dzimšanas reģistrāciju un detalizētu informāciju par bērnības agrīno posmu, ko bērns nevar atcerēties, saglabāšanu.” [1]

Citā spriedumā tiesa norāda, ka “identitāte nozīmē vairāk nekā tikai zināšanas, kas ir viņa vecāki. Brāļi un māsas, vecvecāki un citi radnieki var būt tikpat vai vēl vairāk svarīgi bērna identitātes apzināšanai nekā tikai vecāki” un ka “konceptija par bērna identitāti ir koncentrējusies uz bērna tuvāko ģimeni”. [2] No minētā tiesas skaidrojuma izriet, ka jēdziens **identitāte** aptver vairākus aspektus, ar to saprotot gan neiejaukšanos identitātē, gan ierakstu saglabāšanu saistībā ar ģealoģiju un dzimšanas reģistrāciju, kā arī neliegšanu iegūt zināšanas par savu tuvāko ģimeni, piemēram, adoptētajiem, bet no minētā neizriet, ka bērns var iegūt informāciju par savu bioloģisko ģimeni, jo tā nav viņa tuvākā ģimene.

Bērnām, kurš atrodas ārpusģimenes aprūpē, **ir tiesības būt informētam par to, kas ir viņa vecāki**, to nosaka BTAL 34. pants. Likumā nav dots skaidrojums jēdzienam vecāks, tomēr, ņemot vērā, ka bērna un vecāka personiskās tiesiskās attiecības regulē Civillikums (turpmāk – CL), un atsaucoties uz tiesas sniegtu skaidrojumu, norādāms,

ka "CL izpratnē par vecākiem atzīstamas, nevis tādas personas, no kurām bērns ir cēlies, bet kurām ir likumā noteiktā kārtībā nodibināts attiecīgs statuss vai šis statuss likumā noteiktā kārtībā nav atņemts." [3] Attiecīgi secināms, ka bērnam ir tiesības būt informētam par saviem juridiskajiem vecākiem, bet ne izcelsmes vecākiem, ja tie zaudējuši vecāka statusu. No sniegtās interpretācijas izriet, ka subjektu loks, kam šī norma ir piemērojama, kļūst vēl mazāks, jo faktiski tikai likumā īpaši paredzētos gadījumos, bērnam atrodoties ārpusģimenes aprūpē, viņa vecākiem netiek pārtrauktas aizgādības tiesības.

Latvijas nacionālo tiesību normas aizsargā adoptētāja tiesības uz anonimitāti un aizliedz izpaust ziņas par adopcijas faktu jebkurām personām, to skaitā adoptētajam līdz pilngadības sasniegšanai, līdz ar to Civiltāvokļa aktu likuma 9. panta otrajā daļā un CL 171. panta trešajā daļā ir ievērotas EP Konvencijas par bērnu adopciju 20. panta trešajā punktā noteiktās prasības. Tomēr, vērtējot nacionālo tiesību normu atbilstību ANO Konvencijas 7. panta pirmās daļas prasībām kopsakarā ar ANO pausto nostāju, jānorāda, ka bērnam, kurš ir adoptēts, nav nodrošinātas tiesības zināt savu izcelsmi. Šāds aizliegums adoptētajam zināt savu izcelsmi nav objektīvi pamatots un samērīgs ar sasniedzamo mērķi. Autore par piemērotāko risinājumu interešu līdzsvarošanai uzskata Francijas tiesiskā regulējuma modeli.

Lielākajā daļā ANO un EP dalībvalstu, tostarp arī Latvijā, **donoru anonimitāte** tiek vērtēta augstāk nekā bērna tiesības zināt savu ģenētisko vēsturi, jo ziņas par bioloģiskajiem vecākiem var ietekmēt gan neauglīgos vecākus un bērnu integrēšanos ģimenē, gan donorus. [8] Jānorāda, ka nepastāv vienots pareizs anonimitātes risinājums, jo vienlaikus saduras trīs atšķirīgas intereses – domājamo vecāku un donora tiesības uz privātumu un anonimitāti un bērna tiesības zināt izcelsmi. Ne vienmēr ir iespējams vienlaikus nodrošināt šo tiesību ievērošanu, tomēr, lai īstenotu ANO un ECT Konvencijā noteiktās prasības, iespējamais risinājums būtu paredzēt kompetentai institūcijai izvērtēt, kādā apjomā šī informācija ir izpaužama, ņemot vērā bērna vecumu un briedumu, nepārkāpjot dzimumšūnu donora un juridisko vecāku tiesības uz privātumu. Šāda informācija ietvertu ģealoģiska rakstura datus, ziņas par dzimumšūnu donora tautību, slimību vēsturi u. c., bez personas identificējošu datu atklāšanas.

Glābējsilišu projekts sabiedriskajā telpā ir aktualizējis jautājumu par bērna izcelsmi un ģealoģiska rakstura informācijas pieejamības nodrošināšanu bērnam. Glābējsilītē atstātajam bērnam nav iespējams īstenot tiesības zināt savu izcelsmi, jo bērna vecāki nav zināmi. Tomēr, ja bērna māte izvēlēties dzemdēt bērnu, neizpaužot savu identitāti vai uzdosies par citu personu, arī tad šo tiesību nodrošināšana nebūs iespējama, jo valsts iestāžu rīcībā nebūs ziņu par bērna izcelsmi. No otras puses, liedzot iespēju bērnam mātei palikt anonīmai, paredzot atbildību par bērna atstāšanu, bet savukārt tādā veidā nodrošinot bērnam noteiktās tiesības zināt izcelsmi, iespējams, var panākt pretēju rezultātu – abortu skaita pieaugumu, zīdaiņu mirstības skaita palielināšanos. Vērtējot glābējsilišu darbību no apskatītā aspekta, secināms, ka bērna tiesības zināt savu izcelsmi pretnostatītas bērna tiesībām uz dzīvību. Tiesības

uz dzīvību ir pirmatnējas, fundamentālas pamattiesības, ar kurām ir apveltīta ikviena cilvēciska būtne, un bez kuru aizsardzības visas pārējās cilvēktiesības kļūst mazāk nozīmīgas jeb mazāk efektīvas.[9, 63] Bērna dzīvība ir galvenā pamatvērtība, tāpēc šīs tiesības aizsardzība prevalē pār bērna tiesību zināt savu izcelsmi. Atsaucoties uz klauzulai sniegto skaidrojumu, norādāms, ka glābējsilišu gadījumā netiek nevajadzīgi pārkāptas bērna tiesības zināt savu izcelsmi, jo iestāžu rīcībā nav ziņu par bērna izcelsmes vecākiem.

Secinājumi

Izvērtējot ANO un EP nostāju, veicot ECT un Latvijas tiesu prakses analīzi, autore secina, ka, lai nodrošinātu nepārprotamu bērna tiesību zināt savu izcelsmi izpildi nacionālā līmenī, nepieciešams iekļaut BTAL 8. pantā trešo daļu un izteikt to šādā redakcijā: (3) “Bērnām ir tiesības zināt savu izcelsmi likumā noteiktā kārtībā.”

Šāda papildinājuma iekļaušana ļaus izvairīties no jēdziena “identitāte” nepamatoti sašaurinātas interpretācijas, piemērojot tiesību normas. Papildus nepieciešams veikt grozījumus speciālajos likumos par adopcijas un medicīniskās apaugļošanas tiesisko regulējumu, tādējādi panākot taisnīgu līdzsvaru pretēju interešu aizsardzībā. Saskaņā ar starptautiskajām saistībām, kuras Latvija uzņēmusies, ir jābūt noteiktam tiesiskam regulējumam, kas ļauj bērnam realizēt ANO un ECT Konvencijās garantētās tiesības zināt savus izcelsmes vecākus, ja valsts rīcībā tādas ziņas ir.

Rights of a Child to Know its Origin: Volume and Topical Issues of Concern

Abstract

The objective of the article is to analyse problems of legal frameworks of a child's rights to know its origin in case of adoption, baby boxes and medically assisted fecundation, as well as to put forth amendments in the legislation if discrepancy is ascertained between international commitments of a state and regulation in the national legislation of a child's rights to know its origin. Implementation of a child's right to know its origin is analysed, examining the attitude of subjects of international public law – the United Nations and the Council of Europe in supervision of children's legal interests; performing research of regulatory enactments, recommendations and directions, judgements of courts and comparing legal framework of a child's rights to know its origin in the Republic of Latvia.

Keywords: origin, adoption, baby boxes, medically assisted fecundation.

Literatūra

1. *Administratīvās rajona tiesas 2013. gada 5. aprīļa spriedums lietā Nr. A420586212 (A02582-12/21)*, 10. rindkopa.
2. *Administratīvās rajona tiesas 2013. gada 25. aprīļa spriedums lietā Nr. A420554312 (A02353-13/36)*, 12. rindkopa.
3. *Administratīvās apgabaltiesas 2013. gada 27. augusta spriedums lietā Nr. A420560012 (AA43-2733-13/10)*, 4., 6. rindkopa.
4. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1989. gada 7. jūlija spriedums Gaskin vs. The United Kingdom (Nr. 10454/83)*, § 39.
5. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 7. februāra spriedums lietā Mikulić vs. Croatia (Nr. 53176/99)*, § 53.
6. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2002. gada 5. novembra spriedums lietā Yousef vs. the Netherlands (Nr. 33711/96)*, § 59.
7. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 13. februāra spriedums lietā Odièvre vs. France (Nr. 42326/98)*, § 33.
8. Mileiko, I. *Biodrošības aspektu izvērtējums mākslīgās apaugļošanas gadījumā*. Priekšizpētes ziņojums, Rīga, 2010, [skatīts 28.10.2013.]. Iegūts no: http://www.biodrosiba.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/biodrosiba/IMileiko_Maksliga_apauglosana.pdf
9. Bertrand, G. R. *The right to life in International Law*. Netherland: Martinus Nijhoff Publishers, 1985, p. 63.
10. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child*, France, U.N. Doc. CRC/C/15/Add.240, 2004, p. 23, 24, [skatīts 18.08.2013.]. Iegūts no: http://korczak.fr/partenaires/ong/cdre_recomm_040604.pdf
11. *Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child*. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, U.N. Doc. CRC/C/15/Add.188, 2002, 31, 32 p., [skatīts 18.08.2013.]. Iegūts no: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC.C.GBR.CO.4.pdf>
12. Council of Europe. *Draft Recommendation on the rights and legal status of children and parental responsibilities*. Strasbourg, 8 April 2011, CJ-FA-GT3, 2010, art. 4 (2).
13. *Implementation handbook for the Convention on the rights of the child*. Rachel Hodgkin and Peter Newell, Unicef, 2002, p. 117.
14. O' Donovan, K. A. Right to know ones parentage? *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 2, 1988, p. 28.
15. Kothari, J. *The child's right to identity: Do adopted children have the right to know their parentage?*, [skatīts 10.08.2013.]. Iegūts no: http://www.cry.org/resources/pdf/NCRRF/NCRRF_ReportBy_Jayna.pdf
16. Randeep, R. Spread of 'baby boxes' in Europe alarms United Nations. *The Guardian*, 10.06.2012., [skatīts 18.08.2013.]. Iegūts no: <http://www.theguardian.com/world/2012/jun/10/unitednations-europe-news?INTCMP=SRCH>
17. Stoll, J. *Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood*. Swedish Law in a Comparative Context. Uppsala: Uppsala Universitet, 2013, p. 39.
18. Дикова, И. А. *Актуальные проблемы донорства половых клеток. Право и жизнь*, № 136, 2009, [skatits 03.11.2013.]. Iegūts no: <http://www.law-n-life.ru/arch/n136.aspx>